

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Євстігнєєва Наталія Іванівна

УДК 371.13:78(043.3)-057.874

**Підготовка майбутнього вчителя
до використання музики як засобу саморегуляції
функціонального стану учнів**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Вінниця – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України, м. Київ

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

Рудницька Оксана Петрівна

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор

Лещенко Марія Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
кафедра педагогіки, завідувач, м. Київ.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Брилін Борис Андрійович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
кафедра ансамблевої гри та естрадного мистецтва,
завідувач, м. Вінниця.

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
Масол Людмила Михайлівна,
Інститут проблем виховання АПН України, м. Київ.

Провідна установа: Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, інститут мистецтв,
кафедра фортепіанного виконавства та художньої
культури, Міністерство освіти і науки, м. Київ.

Захист відбудеться «__» _____ 2005 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.053.01 у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського за адресою: 21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (21100, м. Вінниця, вул. Острозького, 32).

Автореферат розісланий «__» _____ 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.М. Коломієць

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Гуманістична спрямованість сучасної педагогічної науки і практики, ствердження особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання молоді зумовлені необхідністю підвищення якості освіти. Потужний інформаційний простір, високі освітянські вимоги до учнів, збільшення когнітивних, емоційних і комунікативних навантажень, ігнорування психогігієнічних норм організації навчання призводять до розвитку в учнів неприпустимих функціональних станів, що суттєво знижує навчальну успішність, негативно впливає на здоров'я дітей молодшого шкільного віку. Реалізація оздоровчої функції школи як генерального напрямку державної політики в галузі освіти (Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Закони України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту») можлива за умов професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до активізації внутрішніх адаптаційних резервів дитини – процесів саморегуляції.

На важливості формування в учителя вмінь підтримувати позитивний внутрішній стан, створювати комфортну психологічну атмосферу педагогічної взаємодії під час навчання наголошували видатні педагоги минулого В. Верховинець, Я. Коменський, А. Макаренко, Й. Песталоцці, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький і сьогодення Ш. Амонашвілі, І. Бех, В. Кан-Калік, О. Савченко, В. Сластьонін, О. Чебикін, О. Щербаков та ін.

Одним із потужних засобів гармонізації розумової праці є музичне мистецтво. Завдяки популяризації музики в сучасному соціокультурному просторі діти постійно знаходяться у своєрідному звуковому полі, тому вчитель повинен створити гармонійне мистецьке середовище (Л. Бочкарьов, Б. Брилін, В. Дряпіка, Ю. Капустін, М. Лещенко, Г. Тарасенко). Релаксаційні та мобілізаційні можливості музики використовуються з метою мінімізації негативних наслідків організації навчально-виховного процесу та поліпшення успішності учнів (Л. Костюхіна, Т. Метельницька, Л. Трегубова). На сучасному етапі вплив музики на психофізіологічний стан дитини враховується у процесі її естетичного виховання та розвитку (Л. Масол, Н. Миропольська, Е. Печерська, О. Федій, Л. Хлебнікова, Ю. Юцевич та ін.).

Узагальнення результатів вивчення наукових джерел і практичного педагогічного досвіду професійної підготовки майбутнього вчителя дало змогу виявити суперечності між:

- зростаючими вимогами до рівня сформованості професійно значущих умінь майбутнього вчителя початкових класів щодо збереження фізичного, психічного, соціального здоров'я вихованців і традиційним змістом професійної педагогічної освіти;

- науковими здобутками інженерної психології, ергономіки, психології праці, музикотерапії з проблем оптимізації функціонального стану людини та їх впровадженням у навчально-виховний процес вищої і середньої школи за умов відповідної адаптації;

- існуванням об'єктивного регулятивного потенціалу музичного мистецтва та готовністю майбутнього вчителя до організації музичних комунікацій молодших школярів.

Отже, актуальність даної проблеми, її недостатнє теоретико-методологічне та методичне висвітлення в педагогічній науковій літературі, виявлені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – “Підготовка майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану наукових досліджень Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України як складова теми «Психолого-педагогічні основи формування загальної та професійної культури студентів засобами мистецтва» (РК № 96 И 008880).

Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (протокол № 5 від 20.03.2001 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 23.04.2001 р.).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутнього вчителя.

Предмет дослідження – зміст, форми і методи підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану молодших школярів.

Концептуальна ідея дослідження: підготовка майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів ґрунтується на особистісно орієнтованому підході, передбачає суб'єктну взаємодію педагога і студентів, індивідуалізацію та диференціацію навчання через використання та вибір варіативних завдань, діагностику та врахування рівнів музичного та професійного розвитку студента, актуалізацію суб'єктивного музично-перцептивного досвіду, стимуляцію варіативного методичного пошуку майбутнім учителем різновидів музичних комунікацій.

Провідна ідея дослідження втілена в **гіпотезі** про те, що ефективність підготовки майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів підвищиться за умов цілеспрямованого формування готовності студентів до реалізації означеної

діяльності; усвідомлення й визнання регулятивного потенціалу музичного мистецтва та його впливу на функціональний стан учнів у контексті динаміки розумової працездатності; інтеграції психолого-педагогічних, психогігієнічних і музикотерапевтичних знань; опанування практикою створення музично-комунікативного поля.

Відповідно до мети та гіпотези були сформульовані такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу в контексті визначення категоріального апарату та основних положень дослідження.

2. Розробити модель професійної підготовки майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів.

3. Визначити критерії та показники готовності студентів педагогічних ВНЗ до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів у навчальному процесі початкової школи.

4. Здійснити експериментальну перевірку ефективності авторської моделі підготовки майбутніх учителів до означеної діяльності.

5. Укласти методичні рекомендації з проблеми дослідження для майбутніх учителів, учителів-практиків і викладачів вищих навчальних закладів.

Методологічну базу дослідження становлять філософські положення теорії пізнання; загальнонаукові принципи системного підходу та аналізу; теоретико-методологічні концепції сучасної педагогічної науки про забезпечення особистісно орієнтованого підходу до професійної освіти у педагогічних ВНЗ; концептуальні ідеї музичної соціології, естетики та музикознавства про сутність, природу та поліфункціональність музичного мистецтва; позиції музичної психології та музикотерапії про закономірності музичного впливу на особистість; принципи музичної педагогіки.

Суттєве методологічне значення для дисертаційного дослідження мають положення Законів України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) і «Про вищу освіту» (2002 р.), Національної доктрини розвитку освіти в Україні (2002 р.), Болонської декларації (1999 р.).

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять положення й висновки щодо проблем:

- формування саморегуляції майбутнього вчителя в контексті удосконалення внутрішньої педагогічної техніки (В. Абрамян, Г. Бланюк, М. Верба, О. Востриков, О. Горська, І. Зязюн, Л. Крамущенко, В. Міндикану, В. Омеляненко, О. Самещенко, Н. Тарасевич, Ю. Турчанінова, Р. Хмелюк та ін.);

- підготовки майбутніх учителів до музично-естетичного виховання школярів (Л. Арчажнікова, М. Лещенко, О. Отич, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Н. Сулаєва, О. Щолокова);

- психології праці вчителя, де саморегуляція тлумачиться як механізм збереження психічних і енергетичних ресурсів (Н. Кузьміна, І. Раченко);
- формування психічної саморегуляції індивіда, де визначено алгоритм активізації саморегулятивних процесів (Л. Аболін, І. Бех, В. Рожнов, В. Розов, О. Ромен, М. Пейсахов, В. Семиченко);
- психофізіології процесу саморегуляції як механізму адаптації людини (П. Анохін, М. Бернштейн, І. Павлов);
- оптимізації функціонального стану людини (Л. Дика, В. Зінченко, А. Кузнецова, Г. Леонова, Б. Ломов, В. Медведєв, О. Свядош, К. Семикін, Й. Шульц);
- створення сприятливих психолого-педагогічних умов організації навчального процесу (Ю. Бабанський, І. Лернер, М. Махмутов, В. Помогайба, О. Савченко, М. Скаткін);
- використання функціональної музики як засобу гармонізації та оптимізації розумової діяльності (І. Гольдварг, А. Калашников, В. Липинський, Р. Повілейко, В. Полякова);
- закономірностей впливу музичного мистецтва на внутрішній стан людини (Б. Асаф'єв, Ю. Борєв, М. Каган, О. Костюк, Л. Мазель, В. Медушевський, Є. Назайкінський, М. Смирнов, Б. Теплов, Т. Чередниченко, С. Шип, Б. Яворський та ін.);
- специфіки застосування принципів і методів музикотерапії (О. Блінова, Л. Брусиловський, М. Обозов, В. Петрушин, Г. Побережна, К. Швабе, Ж. Шошина та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань, перевірки гіпотези, досягнення мети дослідження застосовувався комплекс таких методів: *теоретичні методи* – аналіз наукової літератури з окресленої проблеми; вивчення державних документів з питань перспектив розвитку освіти; аналіз, синтез, абстрагування, систематизація, моделювання професійної діяльності, прогнозування можливих форм і методів її реалізації; *емпіричні методи* – педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ювання, тестування, опитування; педагогічний експеримент; узагальнення результатів дослідницько-експериментальної роботи; самооцінка, експертна оцінка; якісна й кількісна обробка одержаних даних, методи математичної статистики.

Етапи організації дослідження. Дослідження здійснювалось у чотири етапи упродовж 1996 – 2004 рр.

На підготовчому етапі (1996 – 1998 рр.) вивчався стан розробленості проблеми дослідження у філософській, соціологічній, музикознавчій, психологічній і педагогічній літературі, на основі чого було сформульовано гіпотезу, мету, завдання дослідження, визначено його теоретико-методологічні основи та концептуальні положення, розроблена програма дослідження.

На аналітичному етапі (1998 – 1999 рр.) проводився констатувальний експеримент з метою визначення стану підготовки студентів педагогічних ВНЗ та працівників закладів освіти щодо формування готовності до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів; розроблено теоретичну модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану молодших школярів.

На формульовальному етапі (2000 – 2002 рр.) здійснювалася дослідницько-експериментальна перевірка гіпотези, концептуальних положень, моделі підготовки майбутніх учителів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів, проводився контроль ефективності експериментальної роботи.

На узагальнюючому етапі (2002 – 2004 рр.) систематизувалися та оброблялися експериментальні дані, підсумовувалися одержані результати, формулювалися основні висновки, видавалися відповідні методичні рекомендації, оформлялася кандидатська дисертація.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота виконувалась у Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського, Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя, Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, гімназії № 33 м. Полтави, загальноосвітніх школах №№ 5, 6 м. Полтави. В експериментальній роботі брали участь 350 студентів, 87 учителів, 73 учні початкових класів.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження визначається тим, що:

- *вперше* обґрунтовано та розроблено модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану молодших школярів, визначено критерії та показники готовності майбутніх учителів до означеної діяльності – *мотиваційно-смісловий, когнітивний (психогігієнічний та музикотерапевтичний), методичний*; укладено авторський спецкурс «Методика використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів»;

- *уточнено* поняття “регулятивний потенціал музичного мистецтва”, а також додатково виокремлено критерії добору музичного репертуару (прикладний, гедоністичний, сугестивний, естетичний);

- *дістали подальшого розвитку* положення щодо доцільності реалізації регулятивного потенціалу музичного мистецтва в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено й впроваджено в навчальний процес ВНЗ модель професійної підготовки

майбутнього вчителя початкових класів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану молодших школярів; навчальну програму авторського спецкурсу; методичні рекомендації для викладачів і студентів педагогічних ВНЗ, методистів інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників середніх навчальних закладів (учителів початкових класів, педагогів-організаторів, шкільних психологів, соціальних педагогів).

Висновки та рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, **впроваджено** в навчальний процес Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 3976/01-37/15 від 17.09.2004); Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 01/1304 від 29.09.2004); Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 600-40/26 від 29.09.2004), Полтавського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників імені М.В. Остроградського (довідка № 63 від 22.09.2004); Полтавської гімназії № 33 (довідка № 200 від 20.09.2004).

Особистий внесок дисертанта в одержанні наукових результатів полягає в теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми; розробці навчальної програми; апробації моделі підготовки майбутніх учителів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів; проведенні навчальних занять зі студентами психолого-педагогічного факультету ПДПУ імені В.Г. Короленка, слухачами курсів післядипломної освіти, вчителями-практиками середніх навчальних закладів Полтавщини.

Вірогідність одержаних результатів забезпечується методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, теоретичним аналізом досліджуваної проблеми, узгодженням методів і завдань дослідження, використанням валідних методів статистичної обробки даних, репрезентативністю вибірки, поєднанням методів кількісного і якісного аналізу; позитивними результатами практичного впровадження авторської моделі підготовки майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів, що доповнюють і збагачують висновки попередніх наукових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації обговорювалися на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: “Професійно-практична підготовка вчителя початкових класів” (Полтава, 2000 р.), “Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти” (Полтава, 2001 р.), “Пренатальні психосоматичні реакції та післянатальний розвиток і формування особистості дитини: педагогічний, психологічний, медичний аспекти” (Полтава, 2004 р.); Міжнародному науково-практичному семінарі «Народне мистецтво у професійній підготовці майбутнього вчителя» (Полтава, 2004 р.); Других всеукраїнських читаннях пам’яті

О.П. Рудницької (Київ, 2004 р.); обласному науково-практичному семінарі методистів з музики районних методичних кабінетів Полтавщини “Дисципліни художньо-естетичного циклу як основа естетизації навчального процесу” (Полтава, 2002 р.); обласній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми виховання мистецтвом: регіональний аспект” (Полтава, 2002 р.); на засіданнях відділу мистецької освіти Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (Київ, 1996 – 2004 рр.); методичних семінарах кафедри музики Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, 2000 – 2004 рр.).

Публікації. Результати й висновки дисертаційного дослідження викладено в 11 публікаціях загальним обсягом 5,3 друк. арк. (4 статті у провідних фахових виданнях з переліку ВАК України, стаття у збірнику наукових праць, 3 статті у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, навчальна програма спецкурсу, методичні рекомендації, тексти лекцій).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 246 сторінок, основний текст займає 185 сторінок, з яких на 21 сторінці розташовані 13 рисунків та 13 таблиць. 6 додатків містяться на 40 сторінках. Список літератури нараховує 259 найменувань (з них 4 англійською мовою).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження обраної проблеми; визначено об’єкт, предмет, мету, гіпотезу та завдання дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, особистий внесок дисертанта; зроблено висновки про результати дослідження, їхню апробацію та впровадження.

У першому розділі – «**Теоретичні основи підготовки майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів**» проаналізовано наукову літературу з проблеми дослідження; визначено сутність процесу саморегуляції функціонального стану учнів та регулятивного потенціалу музичного мистецтва, на основі чого осмислено структуру діяльності вчителя з використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів і побудовано модель підготовки майбутнього вчителя до зазначеної діяльності; розроблено критерії та показники готовності майбутнього вчителя до актуалізації регулятивного потенціалу музичного мистецтва в навчально-виховному процесі початкової школи, виявлено її рівні.

Функціональний стан (далі ФС) – це інтегральний комплекс функцій і якостей людини, який безпосередньо або опосередковано зумовлює

виконання діяльності (В. Медведєв). ФС учнів відображує ступінь їх активності, можливість виконувати навчальну діяльність. Він залежить від динаміки розумової працездатності, яка підпорядковується загальним психофізіологічним законам, має певну циклічність упродовж навчального дня, тижня, року (І. Антропова, Є. Домонтович, Г. Комендантов, Л. Костюхіна, Т. Метельницька, В. Розенблат).

У процесі навчання в молодших школярів виникають припустимі й неприпустимі ФС. Для учнів початкової школи характерні стомлення, перевтома (Ю. Бабанський, І. Лернер, О. Савченко, М. Скаткін, В. Сухомлинський), операційне та емоційне напруження (С. Громбах, Г. Леонова, Н. Наєнко, Г. Ушаков). Показниками сприятливого ФС є високий рівень працездатності учнів, адекватна поведінка та позитивний емоційний стан. Знання особливостей прояву ФС під час навчання дозволить учителеві початкових класів вчасно активізувати саморегулятивні процеси учнів.

Саморегуляція як захисний, профілактичний, оздоровчий механізм має валеогенну сутність (В. Розов). Одночасно саморегуляція є своєрідним видом діяльності суб'єкта, спрямованої на збереження “наявного” ФС або, у разі потреби, перетворення його в “необхідний” (Л. Дика). Саморегулюючій системі властиві оптимальність, здатність до самостійного відновлення, інформаційність, прогностичність, ієрархічність, єдність свідомого та підсвідомого, системність (П. Анохін, М. Бернштейн, І. Бех, Л. Виготський, У. Кеннон, І. Павлов, С. Рубінштейн). Розрізняють три якісно різні види саморегуляції ФС людини: емоційну, вольову й довільну (Л. Дика, В. Калін, О. Конопкін, М. Пейсахов, О. Ромен, В. Семикін, О. Чебикін). У молодших школярів переважає менш продуктивна емоційна саморегуляція, тому вчитель має вживати допоміжні засоби активізації саморегулятивних процесів, зокрема, музичне мистецтво (Е. Гейтвул, Т. Метельницька, Л. Трегубова).

Вплив музики на ФС зумовлений специфікою музичної природи (звуковою сутністю, ритмічністю, інтонаційністю, процесуальністю, синкретичністю) та особливостями сприймання музики дитиною (безпосередністю, цілісністю, емоційністю), що складає підґрунтя *регулятивного потенціалу музичного мистецтва*. Виходячи з поліфункціональності музики, її регулятивний потенціал полягає в узгодженні психофізіологічних процесів, формуванні позитивних емоцій, активізації інтелектуальної діяльності, опосередкованому впливі на соціальну поведінку (Л. Мазель, Є. Назайкінський, А. Сохор, Б. Теплов).

У нашому дослідженні *використання музики як засобу саморегуляції (далі ВМЗС) ФС учнів* є специфічною діяльністю вчителя з активізації саморегулятивних процесів молодших школярів з метою оптимізації їхнього ФС через організацію музичних комунікацій упродовж навчального дня. Структуру даної діяльності складають мотиваційно-смісловий,

когнітивний (психогігієнічний і музикотерапевтичний) і методичний компоненти, що передбачають наявність у вчителя мотивації на актуалізацію регулятивного потенціалу музичного мистецтва в навчальному процесі початкової школи, а також певних знань і вмінь щодо її реалізації.

Організація вищезазначеної діяльності базується на принципах: *оптимальності* – спрямованість дій учителя на підтримку оптимального в кожний з періодів розумової працездатності ФС учнів; *інформаційності* – аналіз інформації про наявний ФС учнів та її урахування в процесі створення музично-комунікативного поля; *поетапності* – дотримання алгоритмів впровадження музичних комунікацій.

Умовами успішного ВМЗС ФС учнів є: аналіз динаміки розумової працездатності школярів; визначення мети власних дій (релаксація, мобілізація); урахування специфіки виду навчальної діяльності, вікових та індивідуальних особливостей учнів; готовності аудиторії до музичної комунікації; визначення музичних уподобань реципієнтів; ефективний добір музичного матеріалу та музичних комунікацій; дотримання правил психогігієни щодо тривалості та гучності звучання музики.

Теоретичний аналіз поліфункціональності музичного мистецтва дав змогу виокремити критерії добору репертуару для музичних комунікацій, а саме: *прикладний* – застосування музичних фрагментів, які актуалізують комітатне сприйняття учнів, тобто послуговуються мистецьким тлом навчальної діяльності; *сугестивний* – реалізація сугестивних потенцій музики, а також ізо-принципу та левел-принципу музикотерапії; *гедоністичний* – урахування індивідуальних музичних уподобань реципієнтів; *естетичний* – включення в музичний репертуар високохудожніх і різножанрових музичних творів.

Даний вид діяльності передбачає створення музично-комунікативного поля «учні – музика – навчання». Згідно з метою та завданнями саморегуляції ФС учнів у конкретний момент часу, вчитель акцентує увагу або на учнях, або на музиці, або на процесі навчання, що обумовлює вибір форм музичної комунікації (рецептивна, активна) та зміст установок (усвідомлення себе, сприймання музики, виконання завдань навчальної діяльності).

Для опанування багатоаспектної, складної діяльності з актуалізації регулятивного потенціалу музичного мистецтва майбутньому вчителю необхідна відповідна підготовка.

Підготовка майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів – це певна організація навчально-виховного процесу, спрямована на опанування студентами мотиваційно-сміслового, когнітивного і методичного компонентів діяльності з ВМЗС ФС молодших школярів. Авторська модель підготовки була розроблена на основі підходів структурування О. Рудницької та М. Лещенко. Отже, модель даної підготовки складають

такі компоненти: цільовий, мотиваційно-смісловий, когнітивний та методичний.

Цільовий компонент підготовки майбутнього вчителя відображує мету діяльності з оптимізації ФС учнів (профілактику емоційного напруження та стомлення, стимулювання операційного напруження за допомогою музичного мистецтва) та завдання щодо формування теоретичної і практичної готовності студентів до виконання означеної діяльності.

Мотиваційно-смісловий компонент підготовки передбачає формування в майбутнього вчителя установки на ВМЗС ФС учнів, що вмотивовує виконання діяльності з прикладного використання музичного мистецтва. Показниками мотиваційно-сміслового критерію є визнання регулятивного потенціалу музики, спрямованість на застосування музичного мистецтва для оптимізації ФС учнів, інтерес до різноманітних методів саморегуляції.

Когнітивний компонент підготовки майбутнього вчителя (змістовий аспект) полягає у формуванні сукупності знань щодо здійснення діяльності з ВМЗС ФС учнів. Когнітивний критерій має дві складові – психогігієнічну та музикотерапевтичну. Показниками когнітивного критерію (психогігієнічна складова) є знання періодів і динаміки розумової працездатності молодших школярів; знання особливостей прояву ФС, методик його діагностики; знання сутності, цілей, методів саморегуляції ФС. Показники когнітивного критерію (музикотерапевтична складова) – знання закономірностей впливу музики на фізіологічний, психічний, поведінковий рівні організації людини; знання критеріїв добору та структурування музичного репертуару; знання форм і видів музичних комунікацій, відповідних меті саморегуляції.

Методичний компонент підготовки (операційний аспект) включає практичні вміння студентів з організації музичних комунікацій молодших школярів. Показниками методичного критерію є уміння діагностувати ФС; уміння складати програми «функціональної музики»; уміння практичної організації та впровадження музичних комунікацій у навчальний процес початкової школи.

Здійснений аналіз теоретичних основ дослідження, визначення його категоріального та критеріального апарату дозволило обґрунтувати методику дослідницько-експериментальної роботи.

У другому розділі дослідження – **«Формування готовності майбутніх учителів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів»** – розглядається процедура проведення та результати констатувального експерименту; описуються принципи, етапи, форми та методи досліджуваної підготовки; аналізується ефективність практичного впровадження авторської моделі підготовки майбутнього

вчителя початкових класів до ВМЗС ФС молодших школярів у навчальний процес вищих педагогічних закладів.

Констатувальний експеримент проводився з метою дослідження масового педагогічного досвіду ВМЗС ФС учнів початкової школи вчителями-практиками; аналізу потенційних можливостей змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у педагогічних ВНЗ щодо формування їхньої готовності до прикладного застосування музичного мистецтва; визначення рівнів готовності майбутніх учителів до означеної діяльності.

На основі вищезазначених критеріїв та результатів констатувального експерименту ми виокремили три рівні готовності майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів – низький, середній і високий.

Низький рівень характеризується незацікавленістю студентів у ВМЗС ФС учнів, що виявляється в сумнівах щодо можливості прикладного використання музики в навчально-виховному процесі початкової школи, недооцінці регулюючого потенціалу музичного мистецтва. Хоча студенти даної категорії й здатні до вольової саморегуляції, інтуїтивно звертаються до музики як засобу власного відпочинку та «підняття настрою», вони не бажають освоювати нові й доступні мистецькі засоби саморегуляції ФС учнів. Такі студенти не спрямовані на гармонізацію навчального процесу взагалі. У них практично відсутні психогігієнічні, музикотерапевтичні знання і методичні вміння актуалізації регулятивного потенціалу музики.

Середній рівень характеризується зацікавленістю студентів у гармонізації навчального процесу початкової школи, визнанням регулятивного потенціалу музичного мистецтва. Студенти інтуїтивно звертаються до музики як засобу саморегуляції ФС у своїй життєдіяльності, але не впевнені в можливості її застосування для оптимізації ФС учнів. Вони використовують окремі прийоми саморегуляції внутрішнього стану, що свідчить про наявність вольової саморегуляції. Їх вирізняє педагогічна спрямованість, зацікавленість в опануванні нових засобів оптимізації свого ФС, а також ФС учнів. Проте висока сформованість мотиваційно-смыслового компонента готовності до ВМЗС ФС учнів не узгоджується з низькими показниками когнітивного і методичного компонентів.

Високий рівень притаманний студентам, які зацікавлені в оптимізації навчального процесу початкової школи, визнають регулятивний потенціал музичного мистецтва, мають спрямованість на використання музики для підвищення функціональних можливостей дитячого організму. У студентів сформована довільна саморегуляція, вони прагнуть до опанування нових оригінальних методів саморегуляції.

Констатувальний експеримент виявив домінування низького (39,1%) і середнього рівнів (48,7%) сформованості готовності майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів. Високий рівень властивий лише 12,2% респондентів.

Одержані емпіричні матеріали засвідчують актуальність підготовки майбутніх учителів до ВМЗС ФС молодших школярів.

Дана підготовка ґрунтується на відомих загальнодидактичних принципах: *активності та свідомості* студентів у процесі суб'єкт-суб'єктних взаємин з викладачем з метою актуалізації теоретичних знань із психології, педагогіки, педагогічної майстерності, валеології, музично-перцептивного та емоційного досвіду спілкування з музикою; *систематичності й послідовності* формування готовності студентів до ВМЗС ФС учнів; *інтеграції* знань і умінь; *єдності* теоретичної і практичної підготовки; *врахування* індивідуально-типологічних властивостей особистості студента, рівня його музичного та професійного розвитку.

Практична реалізація моделі підготовки майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів здійснювалась у три етапи: ціннісно-орієнтаційний, процесуально-операційний, творчо-синтезуючий.

Мета першого (**ціннісно-орієнтаційного**) етапу підготовки майбутніх учителів – формування мотиваційно-сислового компонента готовності майбутнього вчителя до ВМЗС ФС учнів та початкового рівня знань. Даний етап передбачав збагачення змісту навчальних курсів «Педагогічна майстерність» і «Валеологія», фахових методик початкової освіти лекціями про регулятивний потенціал музичного мистецтва та його актуалізацію в навчальному процесі; виступи з доповідями про види музичних комунікацій на методичних семінарах; проведення в позааудиторний час музичного лекторію з історії музичного мистецтва та музикотерапії; озвучення різновидів навчальної діяльності студентів з метою оптимізації їхнього ФС.

Другий (**процесуально-операційний**) етап був націлений на формування когнітивного та методичного компонентів готовності майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів. Даний етап підготовки був основним у реалізації розробленої моделі. Тут викладався спецкурс “Методика використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів”, розроблений згідно з концептуальними положеннями дослідження. Програма спецкурсу одночасно виконувала навчальну, діагностичну, корекційну й прогностичну функції.

Мета третього (**творчо-синтезуючого**) етапу – практична реалізація набутого студентами досвіду актуалізації регулятивного потенціалу музики. Під час складання заліку зі спецкурсу, проведення дослідницької роботи з вивчення регулятивних можливостей музики у науково-проблемній групі, у ході педагогічної практики студенти досліджували особливості впливу різних жанрів, стилів і напрямів музичного мистецтва на ФС людини, виконували творчі завдання, проводили самостійно розроблені музичні тренінги, створювали та алгоритмізували різноманітні музичні комунікації.

Модель підготовки майбутнього вчителя до ВМЗС ФС учнів наведено на схемі 1.

Підготовка майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів включала три групи взаємопов'язаних *методів*: *загальнодидактичні* – пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний), репродуктивний, метод проблемного викладу, дослідницькі (круглий стіл, експеримент); інтерактивні методи; імітаційно-моделюючі (ділова гра, дидактична гра, мікрорекладання), *музично-педагогічні* – експресивні методи (інсценізація, вправи-етюди, творчі завдання); імпресивні (ілюстрація, демонстрація музичних творів); наочні (наочно-слуховий, наочно-зоровий, музична графіка); практичні (пластичне інтонування, спів, гра на шумових музичних інструментах); *музикотерапевтичні* – комунікативні, екстатичні, творчі, емоційно активізуючі, тренінгові, релаксаційні, естетизуючі, споглядальні, рецептивні.

Ефективність підготовки майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів визначалася за допомогою порівняльного аналізу результатів констатувального та формувального експериментів у студентів контрольної (КГ – 123 осіб) та експериментальної (ЕГ – 119 осіб) груп (рис. 2,3).

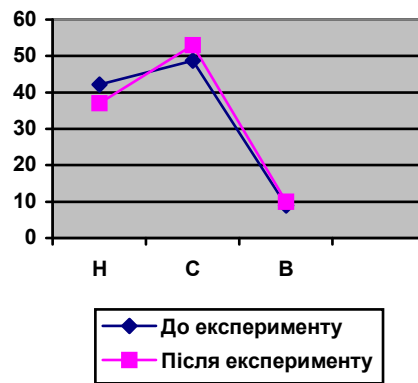

Рис.2. Динаміка сформованості готовності студентів КГ до використання музики як засобу саморегуляції ФС учнів (до та після експерименту, %).

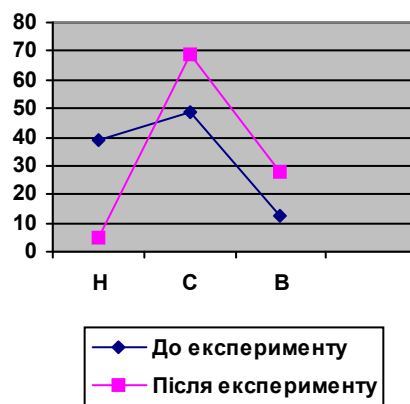

Рис.3. Динаміка сформованості готовності студентів ЕГ до використання музики як засобу саморегуляції ФС учнів (до та після експерименту, %).

На початку експерименту студенти КГ та ЕГ знаходилися приблизно на одному рівні готовності: переважали низький (КГ – 42,2 %, ЕГ – 39,1 %) та середній рівні готовності (КГ – 48,8 %, ЕГ – 48,7 %), високий рівень складав 9 % (КГ) та 12,2 % (ЕГ). Після проведення формувального експерименту показники помітно змінилися (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати порівняльного аналізу готовності студентів КГ та ЕГ до
ВМЗС ФС учнів (до та після експерименту, %)

Групи	Часовий проміжок	Готовність студентів до ВМЗС ФС учнів (%)		
		Низький	Середній	Високий
КГ	до експ.	42,2	48,8	9,0
	після експ.	37,0	53,0	10,0
ЕГ	до експ.	39,1	48,7	12,2
	після експ.	5,0	67,0	28,0

Отже, проведене дослідження довело ефективність авторської моделі підготовки майбутнього вчителя до ВМЗС ФС учнів.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу філософської, педагогічної, психологічної, соціологічної та музикознавчої літератури, проведення дослідницько-експериментальної роботи визначено категоріальний і критеріальний апарат дисертаційного дослідження та запропоновано нове вирішення проблеми підготовки майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів.

Доведено, що підготовка майбутнього вчителя початкових класів до ВМЗС ФС молодших школярів сприяє творчій самореалізації студентів в подальшій професійній діяльності. Підґрунтям окресленої підготовки є пріоритетні положення гуманістичної, особистісно орієнтованої парадигми сучасної освіти у вищій школі, а саме: вивчення особистісних якостей майбутнього вчителя початкових класів, його стартових можливостей та динаміки розвитку готовності до використання музики в навчальному процесі; створення умов для вибору студентом інформації з різних дисциплін, сучасних форм і методів організації музичних комунікацій; актуалізація суб'єктивного музично-перцептивного досвіду майбутнього вчителя.

Розроблено модель підготовки майбутнього вчителя до ВМЗС ФС учнів, яка складається з цільового, мотиваційно-сміслового, когнітивного, методичного компонентів. Виявлено, що метою та результатом даної підготовки є готовність студентів до ВМЗС ФС учнів, що забезпечується

стимулюванням мотивації вчителя до актуалізації регулятивного потенціалу музичного мистецтва, формуванням інтегративної єдності особистісно й професійно значущих знань і умінь, передбачає інтерналізацію студентами структурних компонентів діяльності вчителя з ВМЗС ФС учнів (мотиваційно-сміслового, когнітивного та методичного).

Згідно з компонентами моделі підготовки визначено критерії та показники готовності майбутніх учителів початкових класів до ВМЗС ФС учнів; розроблено та апробовано авторську діагностичну методику, що дозволило виявити рівні готовності майбутнього вчителя початкових класів до використання регулятивного потенціалу музичного мистецтва в реальному навчальному процесі (низький, середній і високий), а також їхні змістові характеристики.

Проведене експериментальне дослідження дає підстави стверджувати, що ефективність авторської моделі підготовки майбутніх учителів до ВМЗС ФС учнів забезпечується застосуванням загальнодидактичних принципів (активності та свідомості, систематичності та послідовності; інтеграції знань; єдності теорії та практики; врахуванні індивідуально-типологічних особливостей студентів); різноманітних форм (збагачених лекцій, практичних і лабораторних занять з фахових дисциплін, методичних семінарів; спецкурсу, експериментально-дослідної, самостійної, творчої роботи студентів, музичного лекторію, педагогічної практики) та комплексом сучасних методів (загальнопедагогічних, музично-педагогічних, музикотерапевтичних) упродовж ціннісно-орієнтаційного, процесуально-операційного та творчо-синтезуючого етапів.

Результати дослідницько-експериментальної роботи підтвердили сформульовану на початку дослідження гіпотезу, що дає підстави вважати запропоновану модель підготовки майбутніх учителів початкових класів до ВМЗС ФС учнів ефективною, доцільною, відповідною сучасним вимогам особистісно орієнтованої освіти у вищій школі.

Згідно з авторською моделлю підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ВМЗС ФС молодших школярів, розроблені методичні рекомендації. Вони розкривають принципи організації (інформаційності, оптимальності й поетапності) і зміст діяльності вчителя з ВМЗС ФС учнів, яка спрямована на оптимізацію ФС учнів, де суб'єктом виступає майбутній учитель, предметом – ФС учнів, засобами – рецептивні та активні музичні комунікації. Процедурою даної діяльності є створення музично-комунікативного поля «учні – музика – навчання» за своєрідними «формулами»: учні + музика; навчання + музика; музика + учні. Ефективність окресленої діяльності забезпечується створенням психолого-педагогічних умов: добір музичного репертуару за прикладним, сугестивним, гедоністичним, естетичним критеріями; урахування періодів розумової працездатності (установчий, напрацювання, максимальної працездатності, прогресивного зниження працездатності, кінцевого

прориву); дотримання психогігієнічних вимог щодо звучання музики (гучність, тривалість); аналіз виду навчальної діяльності.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми, бо музичні комунікації, крім оптимізації ФС, опосередковано впливають на виховання особистості й розвиток її культури, стимулюють самопізнання, прагнення до самовдосконалення, тому перспективними напрямками подальшого наукового пошуку можуть стати: естетичний, емоційний, комунікативний аспекти підготовки майбутніх учителів до використання мистецьких засобів у навчально-виховному процесі сучасної школи у контексті психотерапевтичного підходу.

Основний зміст дисертації відображено в публікаціях:

1. *Євстігнєєва Н.І.* Особливості процесу саморегуляції особистості // Формування національної культури молоді засобами народного мистецтва у контексті творчої спадщини В.М.Верховинця: Зб. наук. праць. – Полтава: ПДПУ, 1999. – С. 207 – 214.
2. *Євстігнєєва Н.І.* Теоретичний аспект підготовки майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції // Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: Матеріали всеукраїнської наук.-практ. конференції, 1–3 березня 2000 р. – Полтава: ПДПУ, 2000.– С.71 – 73.
3. *Євстігнєєва Н.І.* Огляд естетико-психологічних теорій впливу музичного мистецтва на особистість // Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка: Зб. наук. праць. – Вип. 2 – 3. – Полтава: ПДПУ, 2000. – С. 22 – 32. – Серія «Педагогічні науки».
4. *Євстігнєєва Н.І.* Поліфункціональність музичного мистецтва як детермінанта різнорівневого впливу на особистість // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 89. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 20 – 27. – Серія «Педагогіка та психологія».
5. *Євстігнєєва Н.І.* Проведення музикотерапевтичних вправ з учнями початкових класів: Методичні рекомендації. – Полтава: ПДПУ, 2000. – 20 с.
6. *Євстігнєєва Н.І.* Методика використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів: Програма спецкурсу. – Полтава: ПДПУ, 2000. – 27 с.
7. *Євстігнєєва Н.І.* Психорегулюючий потенціал музичного мистецтва // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. – Вип. 1 (15). – Полтава, 2001. – С. 152 – 158. – Серія «Педагогічні науки».
8. *Євстігнєєва Н.І.* Практичне застосування музикотерапевтичних вправ у навчальному процесі початкової школи // Підготовка педагогічних

кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти: Матеріали всеукраїнської наук.-практ. конференції, 23 – 25 квітня 2001 року. – Полтава: ПДПУ, 2001. – С. 140 – 142.

9. *Євстігнєєва Н.І.* Теоретичні передумови застосування музики як фактора оптимізації навчально-виховного процесу школи // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Вип. 2 (23). – Полтава, 2002. – С. 49 – 55. – Серія «Педагогічні науки».

10. *Євстігнєєва Н.І.* Музичне мистецтво як засіб саморегуляції людини: історичний, філософський, музично-теоретичний аспекти: Тексти лекцій. – Полтава: ПДПУ, 2004 р. – 30 с.

11. *Євстігнєєва Н.І.* Актуалізація психогігієнічного потенціалу музичного мистецтва у контексті оптимізації навчального процесу // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: Збірник матеріалів науково-методологічного семінару. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 50 – 52.

Євстігнєєва Н.І. Підготовка майбутніх учителів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2005.

У дисертації обґрунтовано та розроблено модель підготовки майбутнього вчителя початкових класів до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану молодших школярів; визначено критерії та показники готовності майбутніх учителів до означеної діяльності, а також зміст музично-комунікативного поля «учні – музика – навчання»; поглиблено поняття «регулятивний потенціал музичного мистецтва»; виокремлено критерії добору музичного репертуару (прикладний, гедоністичний, сугестивний, естетичний).

Представлено навчальну програму авторського спецкурсу, методичні рекомендації з використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану молодших школярів; тексти лекцій для викладачів і студентів педагогічних ВНЗ, учителів-практиків. Основні положення дисертаційного дослідження впроваджено в навчальний процес підготовки майбутніх учителів початкових класів, практичних психологів, соціальних педагогів.

Ключові слова: регулятивний потенціал музики; модель підготовки майбутнього вчителя (принципи, етапи, форми, методи); музично-комунікативне поле «учні – музика – навчання»; музична комунікація.

Евстигнеева Н.И. Подготовка будущих учителей к использованию музыки как средства саморегуляции функционального состояния учащихся. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница, 2005.

На основании концептуальных положений личностно ориентированной парадигмы современного образования в высшей школе в диссертации научно обоснована и разработана модель подготовки будущих учителей начальных классов к использованию музыки как средства саморегуляции функционального состояния учащихся, состоящую из мотивационно-смыслового, когнитивного (психогигиенического и музыкотерапевтического) и методического компонентов, тождественных структуре деятельности по актуализации регулятивного потенциала музыкального искусства в реальном учебно-воспитательном процессе. Выявленные компоненты позволили определить соответствующие критерии и показатели готовности студентов к ее осуществлению.

Подготовка будущих учителей к использованию музыки как средства саморегуляции функционального состояния учащихся основывается на общедидактических принципах; предполагает интернализацию студентами компонентов деятельности по использованию музыки как средства саморегуляции функционального состояния учащихся; осуществляется в три этапа (ценностно-ориентационный, процессуально-операционный, творчески-синтезирующий); включает формы (обогащенные лекции, лабораторно-практические занятия по специальным дисциплинам, спецкурс, методические семинары, экспериментально-исследовательскую работу студентов, музыкальный лекторий, самостоятельную творческую деятельность студентов, педагогическую практику) и комплекс современных методов (общедидактических, музыкально-педагогических, музыкотерапевтических).

Содержанием подготовки будущих учителей начальных классов к использованию музыки как средства саморегуляции функционального состояния учащихся является деятельность учителя, направленная на создание музыкально-коммуникативного поля «учащиеся – музыка – обучение», включающего алгоритмизацию рецептивных и активных музыкальных коммуникаций согласно «формулам»: учащиеся + музыка; обучение + музыка; музыка + учащиеся, функционирующего соответственно принципам (оптимальности, информативности и поэтапности) и критериям отбора музыкального репертуара (прикладного, суггестивного, гедонистического, эстетического).

Данную модель подготовки можно рекомендовать к внедрению в учебный процесс педагогических вузов.

Ключевые слова: регулятивный потенциал музыки; модель подготовки будущего учителя (принципы, этапы, формы, методы); музыкально-коммуникативное поле «учащиеся – музыка – обучение»; музыкальная коммуникация.

Yevstignyeyeva N.I. The training of the future teachers to the usage of music as the self-regulation means of a functional condition of the pupils. - Manuscript.

The thesis for a scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Vinnitsa State Pedagogical University named after Michayil Kotsjubinsky, Vinnitsa, 2005.

In thesis the model of preparation the future teachers of initial classes to use of music as the self-regulation means of a functional condition of pupils is scientifically proved and developed, criteria and parameters of readiness of students to its realization are defined, the notion of “regulative potential of musical art” is intensified, criteria of selection of musical repertoire (applied, suggestive, hedonistic, aesthetic) are distinguished.

The author’s methods of professional preparation of the future teachers to the usage of music as self-regulation means of a functional condition of the pupils, study program of the special author’s course, methodical recommendations for teachers and students of the pedagogical high educational establishment are represented. The main regulations of the thesis is implanted into studying process of future primary-school teachers, practical psychologists, social pedagogs.

Key words: regularitive potential of music; model of training of future teacher (principles, stages, forms, methods); musical field «student – music – teaching»; the musical communications.

Підписано до друку 20.03.2005 р. Формат 60x90/16
Папір друкарський. Гарнітура «Times New Roman».
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. №
Віддруковано з оригінал-макетів замовника.

ТОВ «Видавництво «ІнтерГрафіка». Свід. № 23878737
36008, м. Полтава, вул. Кагамлика, 80,
Тел.: (0532) 610-735, 506-353